

O KARTULARU SAMOSTANA SV. KRŠEVANA U ZADRU*

LUJO MARGETIĆ
Rijeka

UDK: 949.75
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 8. VIII. 1995.

Nakon analize nekih pitanja povezanih s nažalost nestalim Kartularom samostana sv. Krševana u Zadru autor dolazi do ovih rezultata:

1. Kartular nije, kao što se u literaturi tvrdi, napisao notar Blaž, a niti se vrijeme njegova sastavljanja može postaviti u 1223. god. Kartular je nastao koncem XII. ili početkom XIII. stoljeća i to rukom nepoznata notara.

2. Analiza isprava iz Kartulara darovanja Zovine i braće (CD I, 126) i Radovana (CD I, 115) pokazala je da su podaci o osnovnom sadržaju i o svjedocima pouzdani jer se temelje na upisima u samostanske anale. To isto vrijedi i za Krešimirovu darovnicu Dikla (CD I, 105) i otoka Maun (CD I, 112).

3. Glavni prigovor sadržanoj neautentičnosti kojeg je iznijela N. Klaić (naime, da hrvatski vladar nije mogao darivati posjede iz zadarske općine, jer su ležali na području Bizantske Dalmacije) nije prihvatljiv. Petru Krešimiru IV. priznao je papa titulu *rex Croatiae et Dalmatiae* pa je taj hrvatski vladar upravo svojim darovnicama dokazivao svoje pravo na Dalmaciju raspoložuci bizantskom državnom imovinom na području dalmatinskih gradova, gdje je sva općinska imovina ukinućem lokalne samouprave po Lavu Mudrom prešla u ruke države.

* Autor se i ovom prigodom zahvaljuje kolegama M. Brkoviću i M. Lončaru na pomoći koju su mu pružili. Bez njihove pomoći rad na ovome članku bio bi vrlo otežan.

1.

Kartular samostana sv. Krševana (dalje: Kartular) jedan je od važnijih dokumenata ranije zadarske, dalmatinske i uopće hrvatske povijesti. Međutim, dok je Kartular samostana sv. Marije bio predmetom temeljitih i opsežnih studija i diskusija, dotle je Kartularu o kojem će ovdje biti riječi posvećena manja pozornost. Razlog tome je okolnost što su ga, doduše, poznavali Lucije¹ i Farlati,² ali je nakon toga zagubljen, tako da se njime nisu mogli poslužiti Kukuljević i Rački. Smičiklas ga je pronašao u arhivu Zadarske nadbiskupije i upotrijebio ga za objavljivanje isprava XII. stoljeća.³ Poznavao ga je i Šišić⁴ i dao o njemu nekoliko korisnih obavijesti. Ubrzo nakon toga Kartular je ponovno nestao tako da su o njemu mogli Nagy⁵ i Praga⁶ pisati samo na temelju opisa što ga je dao Šišić i nekoliko sačuvanih fotografija.

Smatramo da je ne samo korisno, nego i nužno upozoriti na neka pitanja Kartulara i osvrnuti se na dosad iznijete teze i shvaćanja. Nadamo se da će ovaj rad potaći na nove raščlambe i prijedloge, to više što su neka pitanja povezana s Kartularom istovremeno i pitanja koja zadiru u osnovnu problematiku vrela naše starije povijesti.

2.

U Kartularu su prema Šišićevim⁷ navodima skupljene isprave⁸ ovim redosljedom:

-
- 1 I. LUCIJE u svojim radovima *De regno Croatiae et Dalmatiae libri sex*, Amstelodami 1666. i *Memorie storiche di Tragurio ora detta Traù*, Venetia 1673. na više mjesta koristi Kartular.
 - 2 D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, Venetiis V, 1775.
 - 3 T. SMIČIKLAS, *Diplomatični zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: CD) sv. II, Zagreb 1904.
 - 4 F. ŠIŠIĆ, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* N. S. XIII, Zagreb 1914, 65 i d.
 - 5 J. NAGY, Tradicija isprava hrvatske narodne dinastije izdanih u korist zadarskog samostana sv. Krševana, u: *Zbornik kralja Tomislava*, Zagreb 1923, 430-445.
 - 6 G. PRAGA, Lo »Scriptorium« dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara, *Archivio Storico per la Dalmazia* a. IV, vol. VII, 1929; a. V, vol. VIII, 1930; a. VI., vol. IX, 1931 (i s vlastitom paginacijom članka).
 - 7 ŠIŠIĆ, *n. dj.*, (bilj. 4), 67, bilj. 4.
 - 8 Datacija prema Šišiću. Po potrebi dat ćemo dalje i dataciju po Račkome i, iznimno, po Kukuljeviću.

1. 1106. Redovnik Dabro otkupljuje vinograde u Lukoranu, a redovnik Neuprata daruje drugi vinograd.⁹
2. 1067. Opat Petar svjedoči o stjecanju posjeda u Diklu i na Pašmanu. U ispravi se nalazi i
3. 1066./1067. Potvrdnica Petra Krešimira IV. o darovnici Krešimira II.¹⁰
4. 1056. Neki zadarski ribari obvezuju se davati samostanu dio ulova.¹¹
5. 1. XI. - 31. XII. 1070. Ivan đad prodaje posjed u Čeprijanu.¹²
6. 1. IX. - 31. XII. 1070. Hrvatini s bratom daruje posjed u Sekiranima.¹³
7. 1. IX. - 31. XII. 1070. Radovan daruje posjed u Suhovari.¹⁴
8. Zovina braća daruju posjed u Obrovici.¹⁵
9. 1072. Petar, župan Sidrage s bratom daruje zemljište u Obrovici.¹⁶
10. 1066. - 1075. Ivan đakon prodaje zemlju u Obrovici.¹⁷
11. O. 1078. Zadarski ribari ponovno se obvezuju davati dio ulova.¹⁸
12. 1. IX. 1064. - 31. XII. 1065. Papin legat Teuzo dosuđuje kapelu sv. Ivana na Tilagu.¹⁹
13. studeni 1074. Papin legat Girard daje nalog da se samostan ponovno uvede u posjed kapele (t. 12).²⁰
14. 1078. Zadrani propisuju kaznu za nasilnu povredu zida koji okružuje samostan.²¹
15. 19. XII. 986. Zadrani obnavljaju samostan.²²

9 CD II, 15-16, br. 11. I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Diplomatički zbornik kraljevine hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom*, dio II., Zagreb 1876, 11-12, br. 12 i datira (ispravno): 30. IV. 1106. ŠIŠIĆ, *n. dj.*, (bilj. 4), 65, bilj. 4 (pogrješno): 30. V. 1106.

10 CD I (J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, Zagreb 1967), 106-109, br. 79. Prilikom upozoravanja na varijante i analize u CD, u daljnjem ćemo tekstu umjesto Stipišić-Šamšalović spominjati uvijek samo prvonavedenog; F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (dalje: *Doc.*), Zagreb 1877, 69-70.

11 CD I 105-106, br. 78; *Doc.* 62-63, br. 45; o. 1062.

12 CD I 82, br. 60 = *Doc.* 48-49, br. 39 (1.).

13 CD I 119-120, br. 86 = *Doc.* 84-85, br. 62 (1.); 1070.

14 CD I 121, br. 86 = *Doc.* 85-86, br. 63 (1.); 1070. god.

15 CD I 117-119, br. 85 = *Doc.* 81-84, br. 61.

16 CD I 127-128, br. 93 = *Doc.* 91-94, br. 71.

17 CD I 142-143, br. 111; *Doc.* 91, br. 70; 1072.

18 CD I 168-169, br. 132; *Doc.* 123, br. 106; o. 1078. god.

19 CD I 99-100, br. 71; *Doc.* 59-60, br. 42; 1060. god.

20 CD I 136-137, br. 107; *Doc.* 99-100, br. 83.

21 ŠIŠIĆ, *n. dj.*, (bilj. 4), 68.

22 CD I 44-46, br. 31; *Doc.* 21-23, br. 17.

16. O. 1095. Opat Majo sa Zadranima utvrđuje granice posjeda na Pašmanu.²³
17. 25. I. 1133. Spor o podavanjima sa samostanskih zemalja i utvrđivanje međa (usp. ispravu pod t. 1.).²⁴
18. 19. V. 1190. Zadrani vraćaju otok Maun samostanu.²⁵
19. 1069. Petar Krešimir IV. daruje otok Maun.²⁶
20. 5. VII. 1194. Krešen Braja daruje posjed Kamenjane.²⁷
21. 1. III. 1196. Davanje solana u zakup.²⁸
22. 5. V. 1195. Papa Celestin III. potvrđuje posjede i druga prava samostanu.²⁹
23. 8. V. 1195. Papa Celestin III. odobrava opatu da na blagdane nosi mitru, prsten, palicu i sandale.³⁰
24. 28. VI. 1189. Papa Klement III. potvrđuje darovanje crkve Sv. Martin.³¹
25. O. 1196. Oporuka bivšega barskog nadbiskupa.³²

Tekst Kartulara sačuvan je samo djelomično u ponekim fotografijama i u nekim tekstovima što su ih objavili Lucije i Šišić. Ovo su isprave kod kojih je moguća usporedba teksta Kartulara s tekstom isprava, koje su sačuvane u prijepisima izvan kartulara:

- br. 1: CD po Kartularu, a Kukuljević po prijepisu,
- br. 2 i 3: Lucije i Šišić po Kartularu, CD prema sačuvanoj ispravi,
- br. 6: Lucije po Kartularu, CD I po ispravi,
- br. 7: prijepis d) po Kartularu (usp. CD I, 117, bilj. 1), CD I prema ispravi,
- br. 8: Lucije po Kartularu, CD I prema ispravi,
- br. 15: Lucije po Kartularu, CD I prema ispravi,
- br. 19: Lucije i Šišić po Kartularu, CD I prema ispravi.

23 CD I 206-207, br. 106; *Doc.* 176-177, br. 135: »ad a. 1096.«; CD II 107-108, br. 101.

24 CD II 40-41, br. 40.

25 CD II 243-245, br. 229; KUKULJEVIĆ (bilj. 9) 156-157, br. 209.

26 CD I 112-114, br. 82; *Doc.* 72-74, br. 55.

27 CD II 267-268, br. 252.

28 CD II 277-278, br. 259.

29 CD II 273-275, br. 256; KUKULJEVIĆ (bilj. 9) 173-175, br. 232.

30 CD II 276, br. 257.

31 CD II 235-236, br. 219.

32 CD II 282, br. 265.

Nažalost, u nekim je ispravama poznat samo tekst iz Kartulara, ali nije sačuvan tekst isprave s kojom bi se mogao usporediti (br. 14, 17, 18, 20, 21, 24, 25). Nasuprot tome, ponegdje je sačuvan tekst isprave, ali ne i tekst Kartulara (br. 5, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 22, 23). Valja napomenuti da je isprava navedena pod t. 16 sačuvana i u zapisu pisanom ranom gotičkom minuskulom, na pergameni, koji je Nagy objavio 1925. god.³³

Valja pripomenuti da se u Povijesnom arhivu u Zadru među Spisima samostana sv. Krševana, kaps. I, m. H, nalazi prijepis iz XVII. stoljeća čiji tekst također treba uzeti u obzir pri razmatranju problematike Kartulara. Tako se npr. među sačuvanim fotografijama Kartulara nalazi i jedna, koja uz ostalo, sadrži početak i veći dio isprave pod t. 4 Kartulara (zadarski ribari obvezuju se davati samostanu dio ulova). Isprava je objavljena po tekstu prijepisa iz XVII. stoljeća. Fotografija odgovarajućeg teksta u Kartularu³⁴ dokazuje da je prepisivač svoj posao obavio vrlo savjesno. Nema razloga ne pretpostaviti da je prepisivač i druge isprave prepisao tako savjesno.

Nadalje, ako usporedimo tekst isprava koje je objavio Lucije³⁵ s tekstom tih isprava objavljenom po Šišiću³⁶ doći ćemo do zaključka da su oba autora savjesno obavila svoj posao. Tako npr. za ispravu iz 1069. god., tj. 19. ispravu u Kartularu možemo utvrditi da ima razlika između Lucijeva i Šišićeva teksta, ali da su one beznačajne za razumijevanje teksta. Isto je tako beznačajno da je tu i tamo Lucije poneku riječ ispustio. Tu i tamo je Lucijev tekst prihvatljiviji od Šišićeva, ali i u tim se slučajevima takoreći sigurno radi o tome da Lucije nudi gramatički i smisljeno bolji tekst - i opet bez ikakave namjere mijenjanja poruke teksta isprave kao cjeline i pojedine rečenice. Ponegdje je Lucijev tekst gramatički manje prihvatljiv od Šišićeva, ali i u tim je slučajevima riječ o razlikama koje se ne odnose na opći smisao i poruku teksta. Lucije nije niti ispustio niti dodavao neku rečenicu. Ukratko, Lucijevim se tekstom možemo bez daljnjega poslužiti kao osnovicom za raščlambe. O tome dalje nešto više.

33 J. NAGY, *n. dj.*, (bilj. 5), tab. XXIV.

34 Vidi N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 353.

35 LUCIJE, *De regno...* (bilj. 1), 77.

36 F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije I*, Zagreb 1914, 252-254.

3.

Tko je i kada sastavio Kartular?

Po Šišiću je Kartular nastao koncem XII. stoljeća. Naime, zadnja isprava ubilježena u Kartular sastavljena je oko 1196. god., a »kako su neke od zadnjih isprava označene lijepo izrađenim notarskim znakom (signum notarii) B l a s i u s (spac. Šišić) nije nemoguće da je taj zbornik djelo tadanjega gradskog notara i svećenika stolne crkve sv. Stošije Blaža (između 1196. i 1201.)«. Šišić dodaje da je pismo kojim je napisan Kartular »bliže cvatu beneventane nego li je u prijepisima«.

Šišić je bio zadnji znanstvenik koji je imao u rukama Kartular koji je nestao oko god. 1918.³⁷

Šišićevo mišljenje da je notar Blaž pisar Kartulara prihvatio je i Novak 1920. god.³⁸ Kako je inače Blaž pisao karolinom, Novak je pretpostavio da je Blaž bio vješt i jednom i drugom pismu.

Nagy je 1925. god.³⁹ izrazio sumnju u Šišićevu tvrdnju da se po pismu Kartulara može utvrditi da je on stariji od sačuvanih isprava, i to zato što nije moguće unutar desetljeća razlikovati vrijeme nastanka nekog rukopisa pisanog beneventanom. Po Nagyju postoji mogućnost da su neke od isprava doista nastale na osnovi teksta Kartulara, ali kod drugih su vjerojatno i Kartular i isprava nastali na osnovi nekoga ranijega teksta.

Praga se 1926. god.⁴⁰ kratko osvrnuo na radove Nagyja iz 1925. god. i pohvalio ga što se ogradio od Šišićeve tvrdnje da su sačuvane isprave nastale na osnovi teksta u Kartularu.

Nešto kasnije, 1929.-1930. Praga se pitanjem isprava i Kartulara pozabavio mnogo temeljitije.⁴¹ Za nas je ovdje od interesa prije svega njegova tvrdnja da nema ni najmanje dvojbe da je Kartular nastao »oko 1223. god.«,⁴²

37 F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 15.

38 V. NOVAK, *Scriptura beneventana*, Zagreb 1920, 18-19.

39 NAGY, *n. dj.* (bilj. 5), 444.

40 G. PRAGA, Josip NAGY, *Tradicije isprava itd.*, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, vol. I, Zara 1926, 222-226.

41 PRAGA, *n. dj.* (bilj. 6).

42 PRAGA, *n. dj.* (bilj. 6), 53.

»nakon 1223. god.«,⁴³ »približno 1223.«⁴⁴ odnosno »da nije nastao prije 1223. god.«⁴⁵ Praga nije pružio dokaze za svoju tvrdnju, već je navijestio »da će to dokazati na drugom mjestu« i ujedno vrlo energično podvukao da je to »definitivno utvrđeno«.⁴⁶ Iz toga po Pragi slijedi da je Kartular nastao na osnovi isprava i da je, protivno Šišićevim tvrdnjama, bolji tekst Kartulara rezultat nastojanja redovnika da u Kartularu sabere »poboljšane« dokaze o pravnoj utemeljenosti samostanskog vlasništva nekretnina u njihovu posjedu. To je njemu pravi razlog zašto je tekst Kartulara bolji od teksta isprava. Praga je ujedno dokazivao da notar Blaž nije mogao biti pisarom Kartulara, i to u prvom redu zato što su sve od Blaža sačuvane isprave napisane karolinom, dok je Kartular pisao beneventanom. Naime, ako neki pisar i mijenja pismo, način pisanja i slova zajednička jednom i drugom pismu ostaju isti, a »između beneventane Kartulara i karoline isprava notara Blaža odvajanja i razlike su u tom smjeru goleme: ona (tj. beneventana Kartulara: L. M.) je usko pisana, uglata i jako pod utjecajem gotice; ova (tj. karolina Blaža: L. M.) je prilično prozračna, okrugla i još dalek od toga da bi bila izložena sličnom utjecaju (tj. gotici: L. M.)«⁴⁷

Zanimljiva je bila reakcija V. Novaka. On je 1952. god.⁴⁸ bio toliko impresioniran vrlo čvrstim stajalištem Prage o vremenu nastanka Kartulara (premda Praga nije pružio dokaze za svoju tvrdnju) da je napisao da je taj »kartular (...) napisan oko 1223.«. Jedino je pokušao objasniti svoje stajalište da je Blaž »umeo da piše diplomatsku goticu, a tako isto i vrlo oštrim tipom beneventane«⁴⁹ i pri tome se pozvao na Inguaneza po kojem je *Cod. Cass.* 466 napisao isti pisar, premda je prvih 191 stranica napisano goticom, a 193 do 214 str. beneventanom, i to oštrom i uglatom, zbog čega je Inguanez to drugo pismo nazvao beneventano-goticom. Ali, ako se Novak složio s time da je Kartular napisan oko 1223. god., onda je diskusija o tome, koliko je pisama poznavao Blaž posve bespredmetna, jer je Blaž još od 1201. god. prestao pisati isprave i vjerojatno 1223. god. bio već odavno mrtav. Uostalom, Novak ni u tom marginalnom pitanju nije bio sretne ruke: Praga nije tvrdio

43 N. dj., 57.

44 N. dj., 58.

45 N. dj., 59.

46 N. dj., 53.

47 N. dj., 57.

48 V. NOVAK, N. dj., *Latinska paleografija*, Beograd 1952, 143.

49 N. dj., 153.

da jedan pisar ne bi mogao pisati na dva pisma, već samo to da se u konkretnom slučaju način pisanja Blaževe karoline duboko razlikuje od načina pisanja beneventane Kartulara. Dapače, upravo primjer koji po Inguanezu navodi Novak, govorio bi prije protiv njegove teze, jer je *Cod. Cass.* 466 napisan od istog autora s dva pisma istih »uglatih« karakteristika, gotice i beneventano-gotice.

V. Novak je očito i dalje razmišljao o prigovorima što mu ih je uputio Praga. Vjerojatno je primijetio da Praga za svoju apodiktičku tvdnju da je Kartular pisan o. 1223. god. ipak nije iznio dokaze, kao što je 1929./1930. obećao. Zato se Novak objavljujući 1959. god. Kartular samostana sv. Marije u Zadru⁵⁰ vraća na svoju tezu iz 1920. god., tj. da se u rukopisu notara Blaža u cjelokupnoj morfologiji njegovih slova zapaža beneventanski utjecaj i to dokazuje time što notar Blaž »pišući (...) Chartulare Sancti Grisogoni, ostavlja dosta toga u tom beneventanskom rukopisu, što opet nije tipično beneventansko.⁵¹ A u poveljama koje je pisao karolino-goticom odražava se da je znao i pisao i beneventanu«⁵² pa kao primjere navodi beneventanske ligature *fi, li, ri, sti*, kao i slova *t* i *z* i *m*-crticu.⁵³ Novak spominje Pragu samo u bilješci, u kojoj dokazuje da je jedan pisar mogao upotrebljavati i dvije ili ivše vrsti pisma i da je »suprotno mišljenje G. Prage (...) neodrživo«. ⁵⁴ Ali, Novak je mimoišao glavni prigovor Prage, po kojem između beneventane Kartulara i karoline notara Blaža postoje »enormne razlike«. Novak nije analizirao sličnosti i razlike upravo *te* beneventane i upravo *te* karoline, već je u najboljem slučaju dokazao da je Blaževa karolina-gotica sadržavala i elemente beneventane, što je nešto posve drugo od tvrdnje da *Blaževa* karolina-gotica i beneventana *Kartulara* imaju takvih srodnih i bliskih elemenata iz kojih bi proizlazilo da ih je mogao pisati isti pisac.

U toj dilemi - notar Blaž koncem XII. (odnosno početkom XIII. stoljeća) ili nepoznati pisar oko 1223. god. - N. Klaić odlučila se za neobično rješenje: »Kartular je po svoj prilici pisao općinski notar (...) Blaž, i to u trećem desetljeću XIII. st.«⁵⁵ Takav kompromis ne dolazi u obzir jer je u tom

50 V. NOVAK, *Zadarski kartular samostana sv. Marije*, Zagreb 1959.

51 *N. dj.*, 109.

52 *Na i. nj.*

53 *N. dj.*, 110.

54 *Na i. nj.*, bilj. 25.

55 N. KLAIĆ - Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, Zadar 1976, 12.

slučaju - bez obzira na pitanje pisma i rukopisa Kartulara - nezamislivo da notar Blaž ne bi napisao nijednu ispravu nakon 1201. god.⁵⁶ i da bi se od te godine u ispravama stalno javljao kao općinski pisar Camasius,⁵⁷ a od 1206. još i Vilatis.⁵⁸

Ali, posve je neobično da ni V. Novak ni drugi nisu pokušali odgonetnuti Praginu tvrdnju da je Kartular pisan oko 1223. Praga je tvrdio da je to »definitivno«. Ipak, ako se Novak vratio na tezu da je Kartular pisao notar Blaž, moglo se očekivati da je proučio problem i odustao od Pragina prijedloga, koji je on, Novak, bio prihvatio 1952. god.

Mislimo da je potrebno pitanje ponovno otvoriti.

Sačuvano je više isprava pisanih rukom notara Blaža. Evo ih nekoliko:

- isprava od 28. III. 1188. (CD II 223, br. 209),⁵⁹
- isprava od 5. IV. 1190. (CD II 242, br. 228),⁶⁰
- isprava od 14. V. 1190. (CD II 243, br. 229),⁶¹
- isprava od 26. VI. 1190. (CD II 247, br. 231),⁶²
- isprava od 27. VI. 1194. (CD II 266, br. 251),⁶³
- isprava od 9. VII. 1194. (CD II 268, br. 253),⁶⁴
- isprava od 1. III. 1199. (CD II 314, br. 246),⁶⁵
- isprava od 22. V. 1199. (CD II 318, br. 299).⁶⁶

Sve su te isprave pisane notarskom karolinom-goticom.

Ako pak obratimo pozornost na sačuvane fotografije Kartulara samostana sv. Krševana,⁶⁷ ne možemo a da se ne priklonimo Praginu mišljenju da notar Blaž nije pisao taj Kartular: i opći izgled rukopisa Kartulara i način pisanja pojedinih slova ne govore u prilog Šišićevoj tezi. Mislimo da ne bi smjelo biti sumnje da notar Blaž nije pisao Kartular. A ne vidimo ni razlog,

56 CD III 2, br. 3 od 2. III. 1201.

57 CD III 4, br. 4 od 9. IV. 1201.

58 CD III 55, br. 51 od 18. II. 1206.

59 Fotografija u N. KLAJČ, *n. dj.* (bilj. 53), sl. XXI.

60 NOVAK, *n. dj.* (bilj. 48), fol. 2v.

61 Povijesni arhiv, *Gub. arhiv*, kaps. XVIII, br. 428.

62 N. KLAJČ, *n. dj.* (bilj. 55) sl. XXII.

63 Povijesni arhiv, *Gub. arhiv, odjel rogovski* III, br. 17.

64 *Na i. nj.*, br. 19.

65 Arhiv HAZU D-I-80.

66 NOVAK, *n. dj.* (bilj. 48), fol. 28r-29v.

67 N. KLAJČ, *n. dj.* (bilj. 34), 353; ISTA, *n. dj.* (bilj. 53), sl. XXXI; PRAGA, *n. dj.* (bilj. 6), 58.

zašto bi notar Blaž pisao sve isprave karolinom-goticom i tim istim pismom upisivao svoje isprave u kartular samostana sv. Marije u Zadru, da bi upravo naš Kartular pisao beneventanom. Priznajemo da bismo bili vrlo iznenađeni, ako bi podrobija paleografska analiza došla do drukčijeg rezultata.

S druge strane, Praga nije priopćio svoje »neoborive« dokaze da je Kartular napisan 1223. ili nešto kasnije. Pa ipak to nas ne ovlašćuje da preko njegove tvrdnje olako pređemo. Smatramo da svaku tvrdnju ozbiljnoga znanstvenika treba temeljito proniknuti jer već i takvo podrobno istraživanje ima svojih koristi, premda bi bilo više nego lako i udobno izjaviti: »nije dokazao«. Iza takvih i sličnih uopćenih tvrdnji skriva se obično nemoć samostalnog analiziranja, lijenost i oslanjanje na neki »autoritet« po vlastitom ukusu.

Naše je mišljenje da protiv Pragine tvrdnje govori već okolnost da su zadnje isprave spomenute u Kartularu datirane s 1194.,⁶⁸ 1196.,⁶⁹ 1195.,⁷⁰ 1195.,⁷¹ 1189.⁷² i 1196. god.⁷³ Očito je da je sastavljač Kartulara svoju pozornost usmjerio na najnovije isprave koje su mu bile pri ruci. Zar poslije 1196. god. do 1223. god. nije sastavljač pronašao nijednu jedinu važnu ispravu, koju bi vrijedilo upisati? Nadalje, od 1224. god. djelovao je u Zadru notar Camasius. Njegova prva notarska isprava u Zadru sastavljena je u veljači 1204. god.,⁷⁴ druga u studenom iste godine⁷⁵ a posljednja u vrijeme od 1. IX. 1223. do 31. VIII. 1224.⁷⁶ Do iste godine djelovao je i notar Vitalis. Njegova prva isprava sastavljena je 18. II. 1206.,⁷⁷ a posljednja 28. IX. 1224.⁷⁸ Kad bi rukopis te dvojice notara bio identičan s rukopisom Kartulara samostana sv. Krševana, onda bi se moglo tvrditi samo to da je jedan od njih pisao taj kartular približno u vrijeme između 1204. i 1224., a ne »oko ili poslije 1223.«.

68 CD II, 267-268, br. 252 od 5. VII. 1194.

69 CD II 277-278, br. 258 od 1. III. 1196.

70 CD II 273-275, br. 256 od 5. V. 1195.

71 CD II 276, br. 257 od 18. V. 1195.

72 CD II 235-236, br. 219 od 28. VII. 1189.

73 CD II 282, br. 265 od oko 1196.

74 CD III 41, br. 38.

75 CD III 44, br. 41.

76 CD III 235, br. 210.

77 CD III 55, br. 51 od 18. II. 1206.

78 CD III 238, br. 212.

Notar Raynerus ne dolazi u obzir jer je prva njegova sačuvana isprava datirana s 24. VIII. 1229.⁷⁹ i jer se 27. III. 1228.⁸⁰ navodi u jednoj ispravi da Zadar nema notara.

Ali, možda bi nam mogao pomoći rukopis nekog anonimnog notara.

Od zadnjih isprava notara Camsiusa i Vitalisa (1224.) do javljanja sljedećeg notara Rayneriusa (1229.) sačuvane su samo dvije isprave pisane od anonimnih notara. Jedna od njih pisana je po mišljenju Smičiklasi »oko 1225.« god.⁸¹ Sačuvana je u izvorniku u Arhivu HAZU.⁸² Ona je pisana karolinom-goticom i to rukopisom koji se posve razlikuje od rukopisa Kartulara pa njezin anonimni pisar ni u kom slučaju ne dolazi u obzir. Isto tako pisana je karolinom-goticom (ali drukčijom od one upravo spomenute) i isprava od 27. III. 1228.⁸³ Uostalom obje isprave ni po Pragi ne bi dolazile u obzir. Usput dodajemo da smo pregledali i rukopise još nekih anonimnih pisara u Kartularu Sv. Marije u Zadru pisanih karolinom-goticom, i to onih koji se nalaze na fol. 25vo, 11ro i 35ro-36ro pa nam se čini da ni njihovo pismo nipošto ne odgovara rukopisu Kartulara Sv. Krševana.

Konačno, uzeli smo u obzir i mogućnost da je Praga došao na ideju da je Kartular pisan u 1223. god. na osnovi sadržaja isprave od 28. XII. 1222.⁸⁴ sačuvanoj u izvorniku i pisanoj po notaru Vitalisu riječ je o nagodbi u sporu između tužene zadarske općine i tužitelja samostana sv. Krševana pred sucima određenim po papi i pred zadarskim nadbiskupom i papinim legatom Akoncijem. Spor se vodio o otoku Maunu. Glasom nagodbe samostan se obvezao na mirovanje postupka od 25. XII. 1222. do 25. XII. 1223. god. da bi se kroz to vrijeme omogućilo prijateljsko poravnanje. Ako do njega ne dođe, spor će se nastaviti pred istim sucima. Sa svoje strane zadarska se općina obvezala da neće ni u kom pogledu ometati mirni život samostana.

Predmet spora (otok Maun) i vrijeme nagodbe (28. XII. 1222.) kao da nedvojbeno upućuju na zaključak da je Praga mislio da se samostan u idućoj godini, tj. u 1223., bacio na posao da dokaže svoje pravo na sporni otok koje, eto, datira još od kralja Krešimira.

79 CD III 309, br. 271.

80 CD III 280, br. 252.

81 CD III 254, br. 226.

82 Arhiv HAZU, sign. D-I-22.

83 Vidi N. KLAJČ, *n. dj.* (bilj. 55), sl. XXIV.

84 CD III 218, br. 192.

A ako je to tako, onda se Praginu tezu treba svakako odbaciti. Naime, nemoguće je pretpostaviti da bi samostan podignuo tužbu protiv zadarske općine, a da ne bi u svojim rukama imao neke dokaze u prilog svome tužbenom zahtjevu. Iz toga slijedi da je 1222. god. samostan već imao u rukama ispravu Krešimira IV. za Maun. Da je Kartular sastavljen više godina nakon početka XIII. stoljeća, on bi sigurno sadržavao još neke za samostan značajne isprave, npr. onu od 4. II. 1204. kojom papa Inocent III. potvrđuje samostanu njegove posjede⁸⁵ ili npr. onu od 18. X. 1219. kojom je *comitissa Streia* darovala samostanu vinograd »de Čunco«.⁸⁶

Iz svega toga slijedi da je Kartular pisao neki anonimni pisar koncem XII. ili početkom XIII. stoljeća.

4.

1. Jesu li sačuvane isprave predložak Kartularu ili obratno?

85 CD III 38. br. 36. Tekst ovoga rada već je bio sastavljen i prepisan, kada nam je na našu molbu M. Brković poslao fotokopiju ove isprave. U popratnom dopisu kolega Brković ispravno ističe »da je isprava originalna« te u prilog tome uz ostalo upozorava na »četiri rupice, ostaci gdje je pečat bio, vidljive s obje str. - vidljive dobro i probušene specijalnim predmetom s oštricom u obliku polukruga; - nalaze se na sredini donje praznine, ispod teksta«. Brković u svome pismu daje i dimenzije pergamene (22,6 : 20 cm odnosno 22,4 : 19,6 cm) i uz ostalo primjećuje da je pri kraju teksta, objavljenog u CD ispuštena riječ *incursurum* neposredno prije datacije (Datum Anagnie).

Ovime su se potvrdile naše raščlambe u tekstu (»... kartular je pisao neki anonimni pisar koncem XII. ili početkom XIII. stoljeća«) koje bismo sada nadopunili: »i to prije 4. II. 1204.« Nije nemoguće da je Praga tek nakon što je objavio svoj rad »Scriptorium« pregledavajući Gubernijski arhiv u Zadru ustanovio da njegovu apodiktičku (»definitivnu«) tvrdnju da je Kartular nastao 1223. god. izričito pobija ova isprava Inocenta III. i da je zbog toga izostala od njega najavljujivana rasprava o tom pitanju. Pa ipak je čudno da on nije već ranije vidio tu ispravu. A još je čudnije da su se za njegovim autoritetom povelj Novak (do 1959.) i drugi, tako da se godina 1223. ponavlja i u najnovijim radovima naših autora.

Kako je Praga vrlo savjestan autor, bili smo skloni vjerovati da je ta Inocentova isprava »charta interpolata« i da nije sačuvana u izvorniku slično kao što je i privilegij pape Celestina III. od 5. V. 1190. (CD II 273, br. 256) tipična »charta interpolata« i to upravo u pogledu otoka Mauna. Zbog toga smo i zamolili kolegu Brkovića da nam pošalje fotokopiju Inocentove isprave. Ali, već sam površni pogled na nju uvjerava da je ona izvornik.

Da je riječ o izvorniku, i to upravo o papinomu nešto svečanijem pismu, ne privilegiju, tj. da je riječ o *litterae cum filo serico* vidi se po načinu pisanja imena pape: cijelo ime je pisano velikim slovima, a prvo slovo još i uljepšano. U oči upadaju osobito ligature »st« (npr. est) i »et« (npr. effectum) koje su na karakteristični način jako proširene. Znak skraćivanja (titulus) je u obliku slova 8 (otvoreno prema dolje), a završno »s« u riječima ima vrlo produženi oblik, donekle sličan položenoj i otvorenoj osmici. I formule pozdrava, dispozicije i sankcije točno odgovaraju vremenu Inocenta III. Sve to u potpunosti odgovara papinskim pismima »sa svilenim koncem«.

86 CD III 173, br. 148.

Već smo napomenuli da je Šišić⁸⁷ bio mišljenja da su sačuvane isprave prepisane iz Kartulara. To se po njemu vidi po tome što je tekst u Kartularu čišći i bolji, tj. da je prepisivač isprava iz Kartulara prepisao isprave na pojedinim mjestima s nedovoljno pozornosti. Praga⁸⁸ je zastupao suprotno mišljenje: najprije su sastavljene isprave, a onda je kasnije njihov poboljšani tekst upisan u Kartular. Nagy⁸⁹ je zastupao u neku ruku kompromisni prijedlog. Po njemu su neke isprave mogle nastati istodobno s Kartularom. To bi očito trebalo značiti da je najprije sastavljena isprava, a onda je odmah nakon toga njezin sadržaj prepisan u Kartular. Jedino za dvije isprave Nagy smatra da je »postojala i ranije oprema, za kojom su se povele kasnije isprave pa i sama kopijalna knjiga«. ⁹⁰ Vidi se da Nagyjevo stajalište polazi s druge točke od one Šišića i Prage. Zbog toga treba problem prioriteta isprava odnosno Kartulara (diskusija Šišić-Praga) razmatrati odvojeno od pitanja, kolika je (barem sadržajna) pouzdanost Kartulara (problem načet po Nagyju). Šišić i Praga postavili su svoje teze na prilično uopćeni način bez ulaženja u problematiku pojedine isprave. Nameće se stoga potreba da se problem razmotri podrobije, raščlambom razlika Kartulara i isprava. Ali - većina se razlika, u kojima se tekst Kartulara pokazuje boljim od onoga u sačuvanim odgovarajućim ispravama može razmjerno dobro objasniti i jednom i drugom tezom.

2. U obzir za raščlambu u prvom redu dolazi u obzir isprava kralja Krešimira iz 1069. god. o darovanju otoka Mauna. Ona je očuvana uz tekst iz Kartulara i u posebnoj ispravi pisanoj goticom XIII. stoljeća. Između ta dva teksta postoji veći broj omanjih razlika koje bi se mogle objasniti bilo po Šišićevoj bilo po Praginoj tezi. Ali nekoliko razlika pomaže nam otkriti koji je tekst služio kao predložak drugome.

Odlomak teksta koji po Šišiću⁹¹ i Luciju⁹² u Kartularu glasi:

acceptabilius quam ex nostra terrestri aula,

87 ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 36), 214.

88 PRAGA, *n. dj.* (bilj. 6), 59.

89 NAGY, *n. dj.* (bilj. 5), 444.

90 On pri tome misli na isprave u CD I 100, br. 79 = Doc. 69, br. 53 i CD I 105, br. 78 = Doc. 62, br. 45.

91 ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 36), 252-254.

92 LUCIJE, *De regno...* (bilj. 1), 77.

u ispravi je stiliziran ovako:

acceptabilius quam et nostra terrestri aula.

Tekst po ispravi nema smisla. Nemoguće je da bi takav besmisleni tekst bio osnovicom za bolji tekst u Kartularu. A razlika je vrlo mala: u ispravi: *et*, u Kartularu: *ex*. Nedvojbeno je prepisivač iz Kartulara u ispravu pročitao beneventanski: *ex* kao: *et*. Dakle, isprava je nastala nakon Kartulara i na osnovi njega. Pogotovo je to jasno kada se u Kartularu potpisuje Lav, »imperialis protospatarius totius Dalmacie catipanus«⁹³ a u ispravi pisanoj goticom »ac iupanus« (!) što je već Rački koji nije imao u ruci Kartular ispravno popravio u »catapanus«. Uostalom, upravo za tu ispravu znamo da je sačuvana u prijepisu notara Petra od 5. XI. 1248. god.,⁹⁴ pa je ona nedvojbeno mlada od Kartulara.

3. Vrijedi usporediti i ispravu iz 1067. god.⁹⁵ s odgovarajućim tekstom u Kartularu. Već smo istakli da je isprava iz 1067. god. sačuvana u dvije verzije, obje pisane beneventanom XIII. stoljeća. U drugom dijelu verzije I navodi se da je zadarski prior Madije darovao samostanu crkvicu sv. Mihovila na Pašmanu s vinogradima i maslinicima. Samostan je taj posjed uživao i u vrijeme istoimenoga Madijeva nećaka a kasnije je došao na otok sin toga drugoga Madija i utvrdio granice posjeda. Prema odgovarajućem tekstu verzije II prior Madije i njegov brat biskup Prestancije sagradili su na Pašmanu crkvu sv. Mihovila i dodijelili joj posjede. Opat Traso zamolio je spomenute utemeljitelje da tu crkvu s posjedima predaju samostanu, što su oni i učinili. Nakon smrti Madija i Prestancija došlo je do spora »s nekima« pa je na otok došao Madijev sin Grgur »sa svojim nećacima, sinovima rečena priora«, zaštitio samostan i utvrdio granice posjeda.

Već površnom usporedbom dispozitiva jedne i druge verzije lako se dade ustanoviti da su oba dispozitiva u biti potpuno jednaka, osim što se u verziji I na kraju dispozitiva dodaje da se granice utvrđuju zato »da ubuduće ne bi redovnici više nikad trpjeli bilo kakva ometanja« - čime se, dakako, dispozitiv ni u čemu ne mijenja. Kako je došlo do sastava dviju verzija i koja je ranija? Odgovor se, po našem mišljenju, nadaje iz različitih naracija.

93 Ovako LUCIJE. Naprotiv, ŠIŠIĆ čita: »catapanus«.

94 ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 4.), 66.

95 CD I 106-109, br. 79 (zajedno s CD I 105-106, br. 78) = *Doc.* 69-70, br. 53 (zajedno s 62-63, br. 45: opat Petar utvrđuje pravo samostana na posjede u Diklu i na Pašmanu).

Mislimo da je nedvojbeno starija verzija II. Naime, kasnijem sastavljaču verzije I činilo se očito sablažnjivim da se ovako eksplicitno govori o »sinovima biskupa«. U vrijeme dok su u Dalmaciji bili još čvrsto ukorijenjeni običaji istočne crkve, »sinovi biskupa« nisu bili ništa neobično pa o njima znade u to vrijeme podosta i Toma Arcidačkon,⁹⁶ a »biskupova sina« naći ćemo i u ispravama.⁹⁷ Dakle, u želji da se to izbjegne, novi je sastavljač iz isprave izbacio i darovatelja biskupa Prestancija i njegove sinove pa zbog toga po toj novoj verziji na otok dolazi Grgur »sa svojim plemićima« (a ne »sa svojim nećacima, tj. sinovima rečena biskupa«).

Starija verzija odgovara društvenim prilikama XI. stoljeća, kada je biskup mogao imati djece. Iz ovoga bi slijedilo da je verzija I nastala tek nakon sastavljanja verzije II i njezina upisa u Kartular. Na pitanje, je li isprava pisana beneventanom koja sadrži verziju II, napisana prije Kartulara ili kasnije, kao prijepis iz Kartulara, ne može se dati posve pouzdan odgovor. Naime, ako je na nekim mjestima tekst Kartulara bolji⁹⁸ ili potpuniji⁹⁹ to se može objasniti bilo po Šišiću bilo po Pragi. Ali, smatramo da je to mnogo manje važno od rezultata da starija verzija odgovara prilikama XI. stoljeća, tj. da je, prema tome, osnovni sadržaj te isprave preuzet iz samostanskih anala i da, prema tome, možemo uzeti kao vrlo vjerojatno da su i imena svjedoka i njihove funkcije preuzeti iz tih anala.

4. Još je složenija problematika isprave kojom Zovina i braća daruju posjed u Obrovici. Sačuvani su ovi prijepisi:

- a) prijepis karolinom-goticom iz kraja XII. ili početka XIII. stoljeća,¹⁰⁰
- b) prijepis beneventanom iz istoga vremena,¹⁰¹
- c) prijepis iz XVII. stoljeća (Pov. arhiv u Zadru, Spisi Sv. Krševana, kaps. I m. H.),¹⁰²

96 TOMA ARCIĐAKON u svom djelu *Historia Salonitana*, gl. XV priča o splitskom nadbiskupu Dabralisu (sredina XI. stoljeća) koji je u biskupskoj palači držao ženu i djecu.

97 Vidi npr. CD I, 121, br. 88 = Doc. 85-86, br. 63 gdje se među svjedocima navodi i *Andreas filius episcopi* i CD I 70, br. 52 = Doc. 44, br. 35 gdje je kao svjedok naveden *Gregorio de episcopo*.

98 Npr. Kartular ima: »(...) cenohii predicti Christi martyr, videlicet beat C.«, a isprava »(...) cenohii videlicet beati Chrisogoni, Crhisti martiris«.

99 Kartular: »viam antiquam qua itur ad Nonam«; isprava ispušta »qua itur ad Nonam«.

100 CD I 126-128, br. 93 = Doc. 91-94, br. 71.

101 Vidi faksimil u: PRAGA, n. dj. (bilj. 6), 52.

102 Vidi CD I, 282.

d) tekst, koji je Lucije prepisao iz Kartulara.¹⁰³

Prijepis pod b) ima dodatak u kojem se opisuje spor s Virevićima u doba kralja Kolomana. Tekst b) nastao je nedvojbeno radi spora s Virevićima. Naime, u tekst darovnice ubačene su riječi: »iuxta silvam, que dicitur Virovika«. Prije toga dodane su još i riječi »septam antiquis maceriis«, očito zato što je i ta dopuna trebala u istom sporu. Ako je tome tako, onda je očito da je tekst pod b) nastao tako da se ranije postojećem tekstu naprosto dodalo nove netom spomenute riječi. Nezamislivo je da bi netko nakon 1105. godine sastavljao novi tekst bez tih riječi pogotovu ako uzmemo u obzir da se tekstovi a) i d) s jedne i b) s druge strane razlikuju još u nekim pojedinostima koje govore u prilog postavljenoj tezi. Tako npr. glase

tekst a) i d)

(...) funiculus non longe a sepulchris, ipsaque sepulchra in eodem nostro habentur territorio

tekst b)

(...) pervenitur ad antique sepulchra (...) et inde ducitur funiculus usque ad terrulam ecclesie sancti Grisogoni ubi primitus idem martyr sepultus fuerat

Nedvojbeno je da je tekst pod b) nastao naknadno proširenjem ranije sastavljenog teksta. Ne samo da se u njemu govori o »zemljici« koja pripada crkvi Sv. Krševana, nego se još i podvlači da je to upravo ona »zemljica«, gdje je prvotno bilo sahranjeno tijelo sv. Krševana. Tko bi u samostanu naknadno brisao taj podatak, toliko značajan za samostan? Dakle, isprava pod b) nastala je u povodu spora iz o. 1105. god., a tekst pod a) i d) nastao je ranije, drugim riječima, tekst isprave pod a) i d) uglavnom odgovara vremenu, koje nije daleko od vremena nastanka samoga darovanja, tj. početka sedamdesetih godina XI. stoljeća.

Tekst d), tj. tekst koji je Lucije preuzeo po njegovu navodu »ex registro« i tekst pod a), tj. isprava pisana karolinom-goticom koncem XII. ili početkom XIII. stoljeća međusobno su povezani, a ujedno uglavnom odgovaraju i tekstu prijepisa iz XVII. stoljeća (= c)) nastalog, po svemu se čini, na osnovi kartulara. Evo usporedbe odlomka teksta prema varijantama:

103 LUCIJE, *De regno...* (bilj. 1), 100.

- 1) Lucije: *Regnante glorioso Croatiae Dalmatieque rege Cresimiro*
XVII. st.: isto (osim: *Chresimiro*)
kar.-got.: *Regnante Cresimiro Croatiae Dalmatieque*
- 2) Lucije: *Tomidrag, Vakemir, Radomir*
XVII. st.: *Tomidrag, Vachemir, Radomir*
kar.-got.: *Tomidrago, Vekemiro, Radomiro*

Stipišić misli da je riječ o »krivim čitanjima«¹⁰⁴ u ispravi koju mi označavamo s c). Ta primjedba odgovara za ove varijante:

- 3) Lucije: *clare* (!)
XVII. st.: *dare*
kar.-got.: *Dere* (!)
- 4) Lucije: *Bolenega*
XVII. st.: *Boldenega*
kar.-got.: *Botenega*

Ali, ona ne odgovara za dvije navedene varijante prethodno navedene pod 1) i 2).

Nažalost, ne možemo tvrditi da je ovaj stariji tekst upravo ona isprava kojom su braća Zovina itd. darovali posjed u Obrovcu. Prije svega, darovanje braće je u svim varijantama datirano s: 1072. god. indikcija 7, a to je neispravno jer je od 1. IX. 1071. do 31. VIII. 1072. bila 10. indikcija pa je vrlo teško (premda ne i nemoguće) da je u izvorniku sastavljenom te godine upotrebljena pogriješna indikcija. Mnogo je vjerojatnije da je već prvi sastavljač teksta pročitao u samostanskim analima osnovne podatke o darovanju i sastavljajući ispravu pogriješio u datiranju. Ali nezavisno od toga, naša je raščlamba pokazala da se tekst, koji je preuzet u Kartular i tekst isprave koju označavamo s a) temelje na vrlo staroj ispravi, koja je bila sastavljena koncem XI. ili početkom XII. stoljeća. A to dalje znači da se može pretpostaviti da to nije jedini sačuvani tekst iz tako ranog vremena, ili, drugim riječima, da je tekst nekih isprava Kartulara - a vrlo vjerojatno i još nekih isprava izvan njega - nastao mnogo ranije nego što to misli Praga. To je dobro slutio i Nagy, koji je, kao što je već rečeno, mislio »da je postojala i ranija oprema, za kojom su se povele kasnije isprave pa i sama kopijalna knjiga«. Rezultat je vrlo značajan: bar za neke isprave iz Kartulara može se ustvrditi da su nastale razmjerno brzo nakon pravnog akta kojeg sadrže, a time se vjerodostojnost njihova sadržaja uvelike povećava.

5. U Kartular je prepisana i jedna isprava Radovana kojom on obdaruje samostan sv. Krševana. Ona je sačuvana u tri verzije. Sve su one datirane: 1070., indikcija 9, tj. odnose se na razdoblje od 1. IX. - 31. VIII. 1070. Riječ je o ovim verzijama:

- 1) prijepis pisan beneventanom,¹⁰⁵ kojim Radovan daruje samostanu sve posjede svoga djeda (1a). Sačuvan je i prijepis iz XVII. stoljeća, različit od spomenutog prijepisa beneventanom (1b),
- 2) prijepis također pisan beneventanom,¹⁰⁶ kojim isti Radovan, nakon presude kralja Petra Krešimira IV. u sporu što ga je on, Radovan, imao sa županom Luke o posjedima svoga djeda u Suhovari, predaje te posjede samostanu,
- 3) prijepis pisan karolinom-goticom XIII. stoljeća,¹⁰⁷ s uglavnom istim sadržajem kao isprava pod 2), ali s nešto proširenim tekstom. Taj je tekst ušao u Kartular, a sačuvan je i u još nekim prijepisima. I Rački i Stipišić slažu se u tome da je zapravo riječ o sadržajno dvije isprave, od kojih je jedna ona koju smo označili s br. 1), a da je druga ona pod br. 2) i 3). Rački, koji nije poznavao tekst Kartulara, mislio je da je isprava pod našim br. 3) (njegova isprava b) kasniji nastavak, koji on naziva *charta interpolata*, tj. on smatra ispravu pod našim br. 2) autentičnom, a ispravu pod našim br. 3) nevjerodostojnom. Stipišić pak misli da »nije isključeno da je Radovan radi jače vjerodostojnosti tražio da ispravu još jednom izda i kraljevski kancelar«. ¹⁰⁸ Naime, ispravu br. 2) pisao je Adam, a ispravu br. 3) Anastazije, »hrvatski biskup i kancelar kraljevskog dvora«.

Naše je mišljenje da spomenute tri isprave predstavljaju tri faze u sastavljanju isprave koja se odnosi na isti pravni posao, tj. na Radovanovo darovanje iz kraja 1070. god. u korist samostana sv. Krševana.

Isprava pod našim brojem 1 je najkraća. Njezin dispozitiv glasi:

Ego Radauanus trado omnem possessionem meam in terris et vineis,
queque fuit avi meo Valeco in monasterio sancti Chrisogoni abbate
Petro presente iure perpetuo possidenda,

105 CD I 115, br. 84 = Doc. 80-81, br. 60.

106 CD I 116-117, br. 85 (I) = Doc. 81-84, br. 61 pod a.

107 CD I 117-119, br. 85 (II) = Doc. 81-84, br. 61 pod b.

108 CD I 116.

tj. ja Radovan predajem sve svoje nekretnine u zemljama i vinogradima, koje su pripadale mome djedu Valecu. Glavni elementi toga dispozitiva vjerojatno su u biti preuzeti iz samostanskih anala. Iz anala je preuzeta i datacija, koja međutim po svemu se čini nije u njima bila upisana upravo pred tom ispravom, već na početku upisa svih (pravnih) akata koji su se odnosili na tu godinu i indikciju.

Uz dispoziciju (i dataciju na upravo spomenuti način) iz anala je nedvojbeno preuzet i popis svjedoka. Naprotiv, sankciju je sastavljač isprave sam sastavio.

Tako je sastavljač isprave na osnovi mršavih podataka iz samostanskih anala stvorio ispravu stiliziranu subjektivno koja je po potrebi trebala pred sudom mnogo pouzdanije od samostanskih anala dokazati pravo samostana na darovanu zemlju.

Kada je ta vrlo jednostavna isprava sastavljena?

Da bismo na to pitanje mogli uspješno odgovoriti, moramo uzeti u razmatranje oba prijepisa (onaj beneventanom i onaj iz XVII. stoljeća), nadalje Hrvatinovo darovanje,¹⁰⁹ sačuvano u prijepisu beneventanom i u prijepisu iz XVII. stoljeća i dva darovanja Ivana, hrvatskoga dada,¹¹⁰ sačuvana jedino u prijepisu iz XVII. stoljeća (i u Kartularu, prema Šišićevoj obavijesti). Sve su te isprave datirane s 1070. god. i indikcijom 9.

Prijepis iz XVII. stoljeća Radovanove (naša verzija pod br. 1) (a i Hrvatinove!) isprave sličan je mnogo starijem prijepisu beneventanom, ali ima veći broj razlika, koje se nikako ne mogu svesti na nemar, površnost ili slično prepisivača. Sigurno je da je prepisivač u XVII. stoljeću imao pred sobom neki drugi predložak a ne onaj koji je upotrebljen za izradu prijepisa obiju isprava beneventanom.

Druga je značajka prijepisa iz XVII. stoljeća da nijedna od prepisanih isprava (uključujući i dva darovanja Ivana dada, koja su uostalom sačuvana samo u tom prijepisu) ne spominje bana Zvonimira, nego samo Petra Krešimira IV. Nasuprot tome, isprave pisane beneventanom (Radovanova i Hrvatinoва) dodaju nakon Krešimira: *Siuinnimir bano* odnosno *bano Suinnimir*. Ne vidi se baš nikakva razloga zašto bi netko u kasnijim stoljećima dodavao bana Zvonimira, ili, obratno, brisao ga iz predložka. Kako se, prema

109 CD I 121, br. 88 = Doc. 85-86, br. 63.

110 CD I 119-120, br. 86 i 87 = Doc. 84-85, br. 62 (1) i (2).

tome, može objasniti postojanje dvaju različitih predložaka od kojih jedan u protokolu ima, a drugi nema bana Zvonimira? Smatramo da odgovor može biti samo jedan: predložak sa spomenom samo kralja Krešimira stariji je i on je najvjerojatnije postojao još u vrijeme toga kralja. Kako je nedugo nakon sastavljanja tih isprava Krešimiru nametnut ban Zvonimir, politički su obziri i mudrost nalagali samostanu da nešto ranije sastavljene isprave »poboljšaju« dodavanjem bana Zvonimira u protokol. To znači da su oba predložka najvjerojatnije nastala još u zadnjim godinama vladanja kralja Krešimira pa je prema tome sadržaj tih isprava vjerodostojan, s time, dakako, da je samostan dao sastaviti te isprave za svoju potrebu, tj. da subjektivni stil (Ego Radaunus, Ego Joannes, Croatorum dad, Ego Chrobotinus) ne znači da je u sastavljanju isprave sudjelovao darovatelj.

Ponavljamo: ne vidimo kome bi u XII. ili XIII. stoljeću bilo u interesu da dodaje ili izbacuje bana Zvonimira u predloške na osnovi kojih je došlo do sastavljanja verzije 1 u njezina dva oblika (a i b).

Do nastanka pak druge verzije Radovanove isprave došlo je mnogo kasnije, nedvojbeno radi obrane samostanskog posjeda pred sudom.

Za samostan je moralo biti vrlo nezgodno što su svjedoci već odavno poumirali i što sama isprava u svojoj verziji 1a i 1b ne spominje mjesto gdje leže nekretnine Radovanova djeda.

Zbog toga je novi pisar dobio od opata zadaću da sastavi novu ispravu, koja će samostanu na sudu bolje poslužiti.

U toj novoj ispravi (verzija 2) pisar je preuzeo uvodne podatke i tekst dispozicije verzije 1, ali je ispravu popunio dodatkom da se nekretnine Radovanova djeda nalaze

in loco qui dicitur Suchovara.

Međutim, nastavlja novi tekst, darovanju se odupro »Vekemir, lučki župan s teptijom Boleslavom (...) tvrdeći da mu je ta zemlja darovana od kralja«. Na to je glasom novoga teksta Radovan na sam Uskrs došao pred kralja i pred veliko mnoštvo »plemića Hrvata« i tamo upitao kralja je li istina da je on, kralj, darovao to Radovanovo nasljedstvo. Kralj je to porekao. Tekst verzije 2 nato donosi imena nazočnih odličnika iz kraljeve pratnje i ističe da je kralj dao Radovanu svoga izaslanika Aprića sokolara da ga uvede u posjed pred susjedima, koje se u ispravi također poimence spominje.

Ta nova isprava u biti sadržava presudu i njezinu sprovedbu po kraljevu pristavu u korist samostana. Ona je za samostan »bolja« od prethodne jer Radovanovu datiranju dodaje dva važna elementa: kraljevsku presudu i investiciju samostana po kraljevu predstavniku.

Ali - opat opet nije mogao biti zadovoljan. Prije svega, nisu navedene granice darovana posjeda. Nadalje, isprava je napisana po privatnoj osobi »Adamu, svećeniku i redovniku« pa se moglo očekivati da će protivnik u eventualnom sporu to iskoristiti. Formalna je grješka verzije 2 još i u tome, što nije spomenuto ni mjesto gdje je održan spor (actum) ni mjesto ispostavljanja isprave (datum). Opatu se nije mogao svidati ni nesklad između kraljeve titule (Cresimir, Chroatorum rex) i činjenice da se darovani posjed nalazio na zadarskom području, dakle u Dalmaciji. Protivnik je mogao prigovoriti: otkud pravo kralju, čija je vlast već po samoj tituli ograničena na hrvate raspolagati posjedima u (Bizantskoj) Dalmaciji?

Zbog toga je opat naredio da se sastavi »još bolja« isprava, u kojoj bi se spomenute grješke otklonile. Samostanski su se pisari ponovno dali na posao i sastavili treću verziju u kojoj su popravili uočene nedostatke. Ta treća verzija upisana je i u kartular. U toj trećoj ispravi

- označene su međe darovanog posjeda,
- Krešimiru je dodano u naslovu: »i Dalmatinaca«,
- na Krešimirovom sudskom zborovanju nazočni su glasom treće verzije ne samo hrvatski, nego i »dalmatinski« plemići,
- ispravu više ne potpisuje privatna osoba, nego »Anastazije, hrvatski biskup i kancelar kraljeva dvora« i to »na molbu Radovana i po nalogu kralja, moga gospodara«,
- u potpisu pisara Anastazija pridodano je da je on pisao »u gradskoj općini Nin«.

Ali, opat nije primijetio još neke neusklađenosti (ili mu je već svega bilo dosta).

Prije svega, druga i treća isprava datirane su, kao i prva: 1070., indikcija 9. Indikcija 9 odgovarala bi vremenu od 1. IX. 1070. do 31. VIII. 1071. Zbog toga se isprava datira od svih izdavača »1070., poslije 1. rujna«. Ali, spor pred kraljem vodio se i po drugoj i po trećoj ispravi »na Uskrs«. Ako uzmemo da je isprava datirana po firentinskom računu *ab incarnatione*, onda bi 1070. god. obuhvaćala po današnjem računanju vrijeme od 25. III. 1070. do 24. III. 1071. Ali, Uskrs 1070. god. pao je na 4. IV., a tada je indikcija bila 8 a ne 9, pa bi indikcija bila pogriješna.

Ako pak uzmemo u obzir pizanski način, god. 1070. teče od 25. III. 1069. do 24. III. 1070.

Kako je Uskrs 1070. god. padao 4. IV., to bi se taj datum odnosio već na 1071. - a isprava je izričito datirana s 1070. Zbog toga bismo po pizanskom računu morali uzeti u obzir Uskrs iz 1069. god. po našem računanju koji je padao 12. IV. - ali tada je indikcija bila 7 (od 1. IX. 1068. do 31. VIII. 1069.) pa se opet ne slažu godina i indikcija. Ne preostaje dakle drugo nego pokušati još s ovom mogućnošću: Radovan je darovao posjed Suhovare koncem 1070. god. (od 1. IX. 1070. do 31. XII. 1070.) pa se datum koji se nalazi u verzijama br. 2 i 3 isprave odnosi na to darovanje. Tek kasnije, u 1071. god. došlo je do suda pred Krešimirom, i to upravo na Uskrs, koji je te godine padao na 24. IV. Tako bi se kronologija nekako uskladila, ali se pojavljuje vrlo nezgodna okolnost da u tom slučaju druga i treća verzija dobivaju značajku obične noticije koja priča o događajima vezanim uz zemlju u Suhovaru:

- konac 1070. Radovan daruje zemlju u Suhovaru,
- 24. IV. 1071. vodi se spor pred Krešimirom,
- nakon toga uvodi kraljev pristav samostan ponovno u posjed Suhovara,
- nakon toga ispravu piše pisar Adam,
- nakon toga (po verziji 3) ispravu piše Anastazije, hrvatski biskup i kraljev kancelar.

Takav redosljed pretpostavlja da su se doduše svi pravni akti povezani sa sporom održali 1071., ali da su oba pisara datirali svoje isprave s 1070. god. Posve je nezamislivo da bi ikoji iole školovani pisar ispravu u kojoj se obavještava o sporu i uvođenju u posjed nakon spora, datirao s - darovanjem, koje se dogodilo u prethodnoj godini. Takav način datiranja nećemo nikada i nigdje naći u autentičnoj ispravi, naprosto zato što bi takvo datiranje bilo i čudno i neistinito. To su dobro osjetili i Rački i Stipišić koji su dali za verzije 2 i 3 ove regeste:

Rački: »A 1070., Donatio Radovani confirmatur et in protectionem regis suscipitur.«¹¹¹

Stipišić: »1070., poslije 1. rujna. Radovanov unuk Lilikov, nakon presude kraljevskog suda, koji je Vekemiru, županu Luke osporio pravo na posjed Suhovaru, poklanja isti posjed samostanu sv. Krševana u Zadru.«¹¹²

¹¹¹ *Doc.* 81.

¹¹² *CD* I 116.

Posve je razumljivo kako je došlo do neobičnoga pogrješnog datiranja verzije 2 i 3: sastavljači tih verzija olakšali su sebi posao i bez mnogo razmišljanja preuzeli dataciju i dispoziciju darovanja iz prve verzije.

Sastavljač treće verzije »poboljšao« je tekst isprave time što je naveo da se spor pred kraljem odigrao pred plemićima »koliko Hrvatima, toliko i Dalmatincima« (tam Chroatorum quam Dalmatinorum) pa bi trebalo očekivati da popis svjedoka obuhvati barem jednoga »Dalmatinca«. Pisar preuzima sve svjedoke, hrvatske uglednike, i nijednoga ne ispušta, ali ne dodaje ni jednoga jedinog Dalmatinca. Mislimo da je i opatu i pisaru ipak bilo najvažnije dodati u trećoj verziji granice posjeda, a za ostale su dijelove isprave pokazali tek mali interes.

Pri tome je za nas najvažnije da je upravo ta treća verzija upisana u Kartular. Vidi se da je izradi te treće verzije prethodilo dugotrajno podešavanje prve verzije. Verzija 3 sačuvana je ne samo u ispravi, pisanoj karolinom-goticom XIII. stoljeća, nego, uz ostalo, i u prijepisu koji Stipišić označava s d)¹¹³ iz 1374. god. u kojem se izričito navodi da je prepisan iz Kartulara. Taj se prijepis takoreći doslovce poklapa s ispravom pisanom karolinom-goticom. Zbog toga se na pitanje, je li Radovanova isprava upisana u Kartular prepisana iz isprave napisane kraolinom-goticom ili obratno, ne može dati pouzdani odgovor.

5.

1) Prije nego krenemo dalje, nužno je prethodno utvrditi rezultate. Po našem mišljenju najvažniji je rezultat u tome što mnogi elementi analiziranih isprava upućuju na to da je njihov osnovni sadržaj, tj. osnovni podaci dispozicije, nastao na temelju pouzdanih podataka još iz doba narodnih vladara.

Tako su čini se, darovnice Radovana, Hrvatina i Petra, lučkog župana u svom prvobitnom obliku nastale već u vrijeme samoga pravnog posla u doba kralja Krešimira. Nastale su samostanskom doradom podataka iz samostanskih anala, vjerojatno bez sudjelovanja darovatelja. One su nešto kasnije, u doba Zvonimira - možda dok je još bio samo ban - iz političkih obzira ponovno stilizirane, ali je pri tome dispozicija ostala u biti nepromijenjena.

113 CD I 119.

Radovanova darovnica doživjela je još kasnije dva bitna proširenja teksta, uzrokovana sporom (ili sporovima) o darovanom zemljištu, tako da je u Kartular ušla zadnja verzija, koja je po mišljenju samostanskih vlasti najbolje štitila samostanska prava. Nasuprot tome, isprave Ivana dada, Hrvatina i župana Petra ušle su u Kartular u obliku u kojem su sastavljene još u doba narodnih vladara.

Što se tiče darovnice Zovine i braće, treba pretpostaviti da je ona tekođer imala svoju najstariju rudimentarnu kratku formu, koja nije sačuvana. Do nas su došle samo starija verzija, nastala prije 1105. god., vjerojatno još u doba narodnih vladara i novija verzija, koja je prenapravila stariju u povodu spora samostana s Virevićima oko 1105. god. U Kartular je ušla starija verzija.

Konačno, isprava opata Petra iz 1067. sačuvana je u dvije verzije. Starija je verzija pergamene II, koja je ušla i u Kartular. Novija verzija pergamene I nastala je nešto kasnije iz crkvenopolitičkih razloga. Po svemu se čini da postoji trag prve, kraće, rudimentarne isprave, nastale još u doba narodnih vladara, i to u darovnici kralja Krešimira za posjed u Diklu (*CD I 105, br. 78 = Doc. 62, br. 45*) koja je ugrađena u ispravu opata Petra.

Međutim, isprava iz 1067. god. sastoji se zapravo od dva dijela. U prvi je dio isprave ubačena darovnica Krešimira za Diklo, a drugi se njezin dio odnosi na pripovijedanje opata Petra o tome kako je došlo do darovanja posjeda na Pašmanu. Smatramo da se može dokazati da je osnovni sadržaj toga darovanja također preuzet iz samostanskih anala, zajedno s popisom svjedoka. Naime, to se s dovoljno jasnoće vidi po tome što pisar, prepisujući podatke o svjedocima jednog svjedoka spominje na ovaj način:

Andreas tribunus qui postea prior effectus est.

Evidentno je iz toga da je popis preuzet iz staroga pouzdanog predloška, time što je pisar smatrao za korisno i važno dodati da je to onaj isti Andrija za kojega »se zna« da je kasnije postao prior. Takva klauzula dokazuje s jedne strane da nije riječ o tekstu koji je pisan u vrijeme kada je Grgur, sin priora Maja, »zadarski prior i strateg cijele Dalmacije« utvrđivao granice darovanih nekretnina na Pašmanu, jer u to vrijeme nije se još moglo znati da će Andrija biti kasnije postavljen za priora. Ali s druge strane, primjedba o Andriji kao kasnijem prioru ima smisla samo uz pretpostavku da je ta činjenica u vrijeme sastavljanja teksta još uvijek od nekog interesa. Kakvog bi smisla imalo

upozoravati npr. u drugoj polovici XII. stoljeća, da je nekoć u davna vremena, taj svjedok Andrija bio kasnije promoviran za priora? Takav tekst mogao je nastati samo u XI. stoljeću, kad je institucija priora još postojala u dalmatinskim gradovima. Ali, o kojem se prioru Andriji radi? Kako je upravo spomenuti Grgur zajamčen u ispravama tridesetih godina XI. stoljeća, u obzir dolazi prior Andrija koji je spomenut u Dauzetinoj oporuci od »približno 1. IX. 1044.« (fere die prima mensis septembris).¹¹⁴ Rački ovu ispravu naziva »charta suspecta«, ali ako pretpostavimo da je ona sastavljena na osnovi podataka iz samostanskih anala, onda u istinitost njezina sadržaja ne treba ni najmanje sumnjati. Naime onaj »fere«, koji na prvi pogled izaziva nedoumicu, objašnjava se bez poteškoća time što je sastavljač u samostanskim analima pročitao pred svim upisanim događajima: 1044., indikcija 14, iz čega, dakako, ne slijedi da se bilo koji događaj odigrao upravo 1. IX., nego samo to, da počinje nabranje događaja od 1. IX. 1044. dalje. Dapače, mislimo da nije nemoguće da je na početku upisa pojedine godine stajala samo indikcija, a ne i godina. Što se pak tiče čudne formulacije »carevanja vrlo pobožnih (!) i trajno uzvišenih Konstantina careva (!)« dovoljno je pretpostaviti da su u analima napisane titule s uobičajenim kraticama koje je nespretni sastavljač pročitao u množini (a kasnije još također »consulubis«), tj. da kratice nije razriješio onako kako je morao, naime u jednini. Dakle, nema ozbiljna razloga sumnjati u sadržajnu istinitost svih osnovnih podataka Dauzetine oporuke, dakle i popisa svjedoka.

Ako je tome tako, onda je popis svjedoka koji su prisustvovali utvrđivanju međa na Pašmanu po prioru Grguru najvjerojatnije sastavljen još u vrijeme koje nije moglo biti jako udaljeno od Dauzetine oporuke (naime 1044. god.), tj. možda doista upravo »1067. god. indikcija 5« kako stoji u protokolu isprave. Inače, taj drugi dio Petrove isprave izvještava o dva pravna akta koja su se dogodila mnogo ranije:

1. Prior Madije i njegov brat, biskup Prestancije, darivaju sagrađenu crkvu sv. Mihovila i njezine posjede. Samostan je za života darovatelja mirno uživao te posjede.
2. Nakon njihove smrti došlo je do spora, koji je riješio prior Grgur.

Kako je ispravama zajamčeno da je Petar bio opat približno od 1065. do 1075., njegovo izvješće nije pouzdani dokaz za ono što se dogodilo u doba

¹¹⁴ CD I 77, br. 57 = *Doc.* 47, br. 38.

priora Madija i njegova brata Prestancija. Nasuprot tomu, vjerojatno je opat Petar pročitao u samostanskim analima utvrđivanje međa u doba priora Grgura. To zaključujemo po svjedoku Andriji, »koji je kasnije postao prior«. Naime, vidi se da je Petar preuzeo popis svjedoka (najvjerojatnije) iz anala, a iz toga slijedi da je iz anala preuzeo i dispozitiv, tj. utvrđivanje međa.

Ali, iz toga još ne slijedi da sačuvana isprava sadržava po svom obliku upravo onu ispravu koju je sastavio opat Petar 1067. god. Možda je ona (mnogo) kasniji sastavak, a možda je sastavak opata Petra prilikom pripremanja prijepisa verzije 2 i Kartulara doživio dopunjavanje teksta - možda čak i bitno. Bili bismo, možda, skloni tezi da je riječ o vrlo starom obliku ali za tu tezu moglo bi se navesti samo jedan argument. Naime, kao što je već rečeno, u sklopu te isprave nalazi se potvrđnica kralja Krešimira za Diklo. Zašto ju je u pergameni II, Kartularu (po Šišiću i Luciju) i u prijepisu iz XVII. stoljeća potpisao

Adam, abbas sancti Bartholomei, scripsi iussu regis, domini mei,

a u pergameni I

Adam monachus, Crhoacię electus episcopus, iussu domini regis manu mea scripsi?

Već smo istakli da je pergamena I nastala oko 1105. god., iz čega slijedi da je stariji tekst pergamene II nastao vjerojatno koncem XI. stoljeća ili odmah na početku XII. stoljeća. Pouzdaniji je, dakako, tekst pergamene II, ali zar je doista pisarev potpis iz pergamene II jedini istinit, a pergamene I sigurno izmišljen? Zašto bi netko oko 1105. god. izmišljao za istog pisara drugu titulu? Ne možemo se oteti dojmu da se o. 1105. iz samostanskih arhiva znalo da je Adam opat Sv. Bartolomeja nakon 1067. unaprijeđen za hrvatskog biskupa i da mu se zbog toga o. 1105. god. dalo onu titulu, koju je kasnije doista obnašao. Nisu li prema tome obje titule istinite, jedna (opat Sv. Bartolomeja) iz doba sastavljanja pergamene II, a druga iz doba sastavljanja kasnije isprave, tj. pergamene I? Ili je možda ipak u pergameni I pisar Adam »unaprijeđen« da bi isprava bila »vjerodostojnija« kao isprava koju je pisao hrvatski biskup, za kojeg se pretpostavljalo da je bio ujedno i »aule regie cancellarius« kao Anastazije, koji je te dvije funkcije obnašao 1069. po Krešimirovoj darovnici za otok Maun. Svakako za »hrvatskog biskupa« Adama našlo bi se vremensko razdoblje, jer zadnja vijest o Rogeriju kao »hrvatskom biskupu« potječe iz

1066. god.,¹¹⁵ a prva vijest o Anastaziju kao hrvatskom biskupu iz 1069. (darovnica za Maun), dakle, Adam je mogao biti hrvatskim biskupom o. 1067. godine.

Bilo kako bilo, ako su obje verzije Krešimirove darovnice za Diklo pisane vrlo rano, i to starija verzija II prije 1105. god., a mlađa verzija I o. 1105. god., dakle još uvijek vrlo rano, dopušteno je predmnijevati da podatak o Adamu kao hrvatskom biskupu nije posve nepouzdan i izmišljen od sastavljača verzije I.

2) Odvojeni problem čini usporedba imena svjedoka u Krešimirovim darovnicama za Diklo (1067.) i Maun (1069.) i Radovanovoj za Suhovare (1070.). Prema našim raščlambama proizlazilo bi da su svjedoci, hrvatski uglednici, u ispravi za Diklo prepisani iz samostanskih anala. Kako prva verzija Radovanove isprave sadrži svjedoke, koji su različiti od svjedoka u drugoj i trećoj ispravi, to ovi drugi svjedoci nisu preuzeti iz zabilješke o Radovanovu darovanju u samostanskim analima. Odakle sastavljaču isprave za Maun popis svjedoka, hrvatskih uglednika, koji se razlikuje od popisa u ispravi za Diklo i popisa u drugoj i trećoj verziji Radovanove darovnice. N. Klaić pokušala je 1965. god. odgovoriti na to pitanje tako što je ustvrdila da je isprava za Maun načinjena prema ispravi za Diklo i da su također i svjedoci preuzeti iz te isprave, ali uz druge titule.¹¹⁶ Ta tvrdnja ne odgovara činjenicama. Evo usporednog prikaza svjedoka u te tri isprave:

Diklo (1067.)	Maun (1069.)	Suhovare (1070.)
Boleslaus tepti	isti, curialis comes	Bolanno, tepz.
Adamizo, nonensis iup.	isti	Desinna, non. iup.
Viakizo, iup. Luca	isti	Cosma, luc.
Volesa dad	isti	Joh. dad
Budiz postelnic	isti	isti
Johannes reg. cap.	isti	isti
Zovich, volar	-	-
Drugona scutobaiulus	-	-
Dadovit, vinotoč	-	-
Grubona, decanus	-	-

¹¹⁵ CD I 102, br. 74 = *Doc.* 66, br. 51.

¹¹⁶ N. KLAJĆ, *Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara, Historijski zbornik* XVIII, 1965, 180; i XIX-XX, 1966-1967, 249.

Diklo (1067.)	Maun (1069.)	Suhovare (1070.)
-	Berberensis iup.	Cermenico, berb.
-	Petrus, reg. iudex	-
-	Studez, reg. Pincerna	-
-	Leo, imp. protosp.	-
-	Salvisclavus, non. iudex	-
-	Adam, monachus, abbas	-
-	Petrus, iup. Sidraga	Mutimir, sidr.
-	Dragomir, iup de Cetina	Vilcina, zatinsc.
-	Andreas, belgr. prior	-
-	-	Dalizo, polsc.
-	-	Sracino, sitnicus
-	-	Jacobizo, zastubr.
-	-	Desimir Smulle f.
-	-	Tolimir psar
-	-	Vitimir dvornic

Među imenima i funkcijama svjedoka tih triju isprava ima doduše određenog suglasja, ali mislimo da se ne može tvrditi da su npr. svjedoci za Maun preuzeti iz isprave za Diklo. A nije vjerojatno ni to da je sastavljač isprave za Maun preuzeo dio svjedoka iz isprave za Diklo, a onda pustio maha svojoj mašti i izmislio imena i funkcije: *Studez, regalis pincerna, Petrus, regalis iudex, Salvisclavus, iudex nonensis, Andreas, prior belgradensis* kojih ne nalazimo nigdje drugdje i usto krenuo u lov po raznim ispravama da bi iz njih povadio imena i funkcije raznih svjedoka i da bi usto razmišljanjem došao do znanstvenog uvjerenja da je funkcija *tepti* isto što i *curialis comes* i tu funkciju pridodao Boleslavu. Tko će to povjerovati? Uostalom, kako je N. Klaić dokazivala i za ispravu iz 1067. god. da je krivotvorena, onda je teza o preuzimanju popisa svjedoka iz isprave iz 1067. god. u ispravu iz 1069. god. nepotrebna i neuvjerljiva: zašto bi se krivotvoritelj isprave iz 1069. god. osjećao obveznim da preuzme svjedoke iz 1067. god. i da pri tome »lukavo« mijenja titule svjedocima? Nije li mnogo vjerojatnije pretpostaviti da je sastavljač svjedoka obiju isprava našao negdje (tj. u analima) popise svjedoka obiju isprava? Razlika u tituli čak još uvelike povećava vjerodostojnost obiju popisa, jer *Boleslaus tepti* jedne nije drugo nego *Boleslaus comes curialis*

druge isprave.¹¹⁷ Ukratko, usporedba popisa svjedoka u navedene tri isprave govori u prilog vjerodostojnosti sva tri popisa.

3) Nakon ove naše raščlambe ukazuje se uglavnom bespredmetnom dilema o tome je li Kartular nastao poboljšanjem teksta već postojećih isprava (Praga) ili su isprave samo naknadni lošiji prijepis iz Kartulara (Šišić). Činjenično je stanje mnogo složenije.

S druge strane, raščlamba je pokazala da su podaci svih isprava o vladarima i svjedocima preuzeti iz samostanskih anala, što ih čini vrlo upotrebljivim i vjerodostojnim. Isto vrijedi i za osnovni sadržaj dispozitiva. Formalno (diplomatički) gledano, isprave nisu autentične, ali to znači samo jedno: same formule ne mogu poslužiti za ozbiljnu analizu diplomatičkih elemenata privatnopravnih i javnopravnih isprava iz doba narodnih vladara, čak ni u onim slučajevima, kada su one nastale u vrijeme pravnog akta, upisanog u njih. Naime, kako su one najvjerojatnije sastavljene bez nazočnosti druge strane (darovatelja, prodavatelja i sl.), njihove formule odgovaraju predodžbama onih redovnika-pisara, koji su ih sastavljali, a oni ne samo da nisu bili pravno školovani, već se nisu jako ni brinuli o ispravnoj pravnoj formulaciji. Dok su darovatelj, prodavatelj itd. i svjedoci bili na životu, te su isprave mogle poslužiti samo kao puka zabilježka, koju je iz mnogo razloga bilo korisno napisati odvojeno od samostanskih anala. Može se postaviti čak i ovo pitanje: je li isprava koju je samostan sastavio odmah nakon pravnog akta bez nazočnosti druge strane i koja odgovara volji nenazočne strane autentična ili ne? Mislimo da je odgovor jasan: čak je i takva isprava neautentična. Autentičnom se može nazvati samo ona isprava pri čijoj je izradi sudjelovala (pa makar i kao puki statist) i druga strana. Zbog toga je Justinijan donio propis da se autentičnom smatra samo ona isprava koja je nakon njezina sastavljanja predana u ruke drugoj strani i koju je nakon toga ta druga strana, priznavši njezin sadržaj, vratila natrag pisaru, da je on dovrši, tj. kompletira zaključnim formulama. Taj je postupak ostao stoljećima u notarevoj klauzuli: *post traditam*, tj. nakon što sam ispravu (ponovno) primio, *complevi*, tj. dodao sam zaključne formule.

A kada su darovatelj i svjedoci poumivali, bit će dovoljno u slučaju spora ispravu ponuditi na sud pa će sud od samostana (a ne od protivne strane)

117 L. MARGETIĆ, Značenje i porijeklo riječi *topčije* i *dad*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta Beograd* XVII, 1976, 57-64; ISTI, *Toparque, tep'ci (topoîrêtes) et dad en Croatie au 11e siècle, Revue des études byzantines* 44, Paris 1986, 257-262.

zahtijevati da određeni broj redovnika prisegne na istinitost isprave, što će s jedne strane biti dovoljno da se spor dobije, a s druge strane neće nimalo ugroziti spas duše onih koji prisizhu jer je sadržajno isprava odgovarala onome na što su prisegli, tj. da je sporna nekretnina bila samostanu darovana ili prodana itd.

4) Konačno, obratimo pozornost darovnici za Maun. I ona je u obliku u kojem je došla do nas neautentična, osobito ako uzmemo u obzir činjenicu da u njoj na prvom mjestu dolazi arenga, a tek nakon toga ime i titula Krešimira (sastavljeni na neobičan način) i podaci o datumu. Pri tome treba uzeti u obzir ovo. Hrvatska je još od vojvoda Trpimira i Branimira bila vrlo čvrsto povezana s civilizacijskim i kulturnim utjecajima sa zapada, a ta povezanost još je više porasla za Petra Krešimira IV. Ako je tome tako, onda bi trebalo očekivati da će neka njegova vjerodostojna isprava biti vrlo srodna po svom obliku ispravama s nekoga zapadnog pravnog područja. Ali uzalud ćemo tražiti među ispravama Apulije grčkoga i normanskog razdoblja neku autentičnu ispravu koja bi bila slična Krešimirovoj ispravi za Maun, a to isto vrijedi i za usporedbu s ispravama tadašnjih njemačkih kraljeva i careva, mletačkih duždeva, papa itd. Zadržimo se samo na nevjerojatno bogatoj arengi, koja uvelike nadmašuje sve arenge autentičnih kraljevskih isprava zapadnih pravnih područja.

Evo kako izgleda početak Krešimirove isprave za Maun:

+ Budući da izvanredna božanska uzvišenost najviše i najnezatnije (ljude) obdaruje zemaljskim častima ne samo zbog zasluga već i zbog duboke (skrivena) raspodjele i na neobjašnjivi način uzdiže one koje treba uzvisiti i ponizuje vratove uzdignutih (i) oholih, da bi ostvarila strašan sud strašnoga suca i odlučivanje svemogućeg, što proizlazeći iz neiscrpiva vrela raspolaže zemaljskim carstvima, zato ja, Krešimir, darom božje milosti upravljajući pravima Hrvatske i Dalmacije i držeći uzde kraljevstva moga djeda blažene uspomene kralja Krešimira i moga oca kralja Stjepana, koji sretno miruje u božjem vrtu, godine gospodnjeg utjelovljenja Isusa Krista, našeg gospodina, 1069, indikcije 7, epakte 5, konkurente 3 stolujući u našem ninskom dvoru zajedno s našim županima, knezovima i banovima itd.

Da je riječ o autentičnoj ispravi, ne bi trebalo biti teško naći u ispravama nekoga drugog pravnog područja ili uzor ili bar kakvu takvu analogiju, koja bi djelovala bar donekle uvjerljivo. Mi smo pregledali razmjerno bogati materijal sačuvan u *Codice diplomatico barese*, i u *Kartularu* samostana sv.

Benedikta u Conversanu. Naime, nadali smo se da ćemo pronaći neku analogiju to više što je Apulija bila pod bizantskom vlašću sve do sedamdesetih godina XI. stoljeća, pa je postojala realna nada da će se trud isplatiti. Ali potraga za sličnim ili analognim primjerima bila je isto tako uzaludna, kao i pregledavanje diplomatskog materijala benediktinskog samostana sv. Marije na Tremitima (1005.-1237.), isprava u *Codice diplomatico istriano*, mletačkih isprava raznih fondova, itd. Isto vrijedi i za navođenje epakta i konkurenta u dataciji. Tako nešto također nećemo naći ni u kojoj kraljevskoj, carskoj ili papinskoj ispravi. Epakte i konkurente su očiti dokaz da je pri izradi teksta koji je do nas došao samostalno djelovao samostanski skriptorij. Smatramo da je posve nevjerovatno, dapače nemoguće, da bi hrvatska kraljevska kancelarija bila toliko ravnodušna prema uobičajenim formulama protokola i eshatokola susjednih zapadnih (pa i istočnih) vladara.

Ne preostaje, dakle, drugo nego priznati da je darovnica za Maun u svom obliku u kojem je došla do nas neautentična.

Ali, to nipošto ne znači da je darovnica za Maun naprosto izmišljena.

I mi dijelimo mišljenje našega uvaženoga povjesnika J. Stipišića da je morala postojati neka činjenična osnova, da se u Zadru priznavalo da je nekoć samostan posjedovao otok Maun¹¹⁸ i da je općina taj otok kasnije uzela samostanu. I N. Klaić, koja je opetovano vrlo lucidno raščlanjivala problematiku isprave, dobro je osjetila da je jedna stvar neautentičnost isprave, a posve druga istinitost njezina sadržaja pa je ponudila protiv ovoga drugoga argumente, koji su se činili toliko jaki da ih do danas nitko nije čak ni pokušao razmotriti i prihvatiti ili protuargumentima obezvrijediti. N. Klaić je još 1964. god., kada je proučavala vjerodostojnost isprava hrvatskih kraljeva koje se odnose na Bizantsku Dalmaciju energično ustvrdila da se u ispravi za Maun nalazi neistinita »tvrdnja da je Maun vlastiti posjed kralja Krešimira IV. Maun je, naime, kao i drugi otoci bio sastavni dio bizantske Dalmacije i vjerojatno je pripadao zadarskoj općini pa nije ni mogao biti posjed hrvatskoga kralja.«¹¹⁹ Tu svoju misao N. Klaić je opetovano iznosila i u svojim radovima nakon 1964., dakako ne samo u odnosu na darovnicu za Maun, nego i za druge darovnice hrvatskih kraljeva. Tako je npr. pišući o nevjerodostojnosti darov-

118 J. STIPIŠIĆ, *Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069.*, *Pomorski zbornik* 7, 1969, 813-828, osobito 825.

119 N. KLAJĆ, *Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV. st.*, *Zbornik Zadar* 1964, 155, br. 177.

nice za Diklo iz 1067. god. naglasila da »hrvatski ga (tj. Diklo: L. M.) vladari ne bi ionako mogli ni poklanjati ni potvrđivati, jer se selo Diklo nalazilo na zadarskom području, a ne u hrvatskoj državi«.¹²⁰

Taj bi prigovor, ako bi bio opravdan, doista poništio sadržajnu istinitost svih darovnica hrvatskih vladara, koji se odnose na nekretnine na teritoriju Bizantske Dalmacije. Ali, je li on opravdan? O tome smo u drugim našim radovima opširnije pisali. Ovdje će biti dovoljno upozoriti na neke osnovne postavke i rezultate.

6.

1) U Bizantu je Novelom 46 Lava Mudroga,¹²¹ koja je donesena 886./887. god.¹²² lokalna samouprava. To je imalo za posljedicu da su dotadašnji organi gradskih općina postali državni organi, a gradska imovina državnom imovinom: »sada sve ovisi o carskoj brizi i upravljanju« kaže doslovce car.

2) Bizantska Dalmacija imala je u sklopu bizantske uprave položaj koji se uvelike razlikovao od onoga drugih provincija, tzv. tema. Naime, poznato je da provincijski namjesnik teme Dalmacije, strateg, nije primao plaću iz središnje državne blagajne, već ju je - slično ostalim »zapadnim« temama - trebao dobivati iz lokalnih izvora. Ali, za razliku od drugih »zapadnih« tema, još od Bazilija I., oca Lava Mudroga, dalmatinski su gradovi morali davati »Slavenima« - za područje Bizantske Dalmacije od Krka do Splita to je značilo: hrvatskom vladaru - ono što su dotad bili dužni davati strategu. Odakle je, dakle, dalmatinski strateg mogao pokrivati svoje troškove? Odgovor je paradoksalan: niotkuda. Zbog toga je bilo najjednostavnije da Bizant prizna prioru, gradonačelniku glavnog grada teme (Zadra), položaj stratega. Očito je da je zadarski prior svoj položaj mogao održati samo u najužoj vezi s vodećim gradskim slojem, tribunima. Njegova je »vjernost« Bizantu ovisila isključivo od bizantske vojne nazočnosti u Dalmaciji, tj. od detaširanih jedinica bizantske mornarice koje su bile stacionirane u Dalmaciji (najvjero-

120 N. KLAIĆ, *n. dj.* (bilj. 53), 109, bilj. 154; ISTA, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990, 103.

121 P. NOUILLES - A. DAIN, *Les Nouvelles de Léon VI Le Sage*, Paris 1944, 182-183.

122 V. npr. L. BRÉHIER, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris (1949) 1970, 503, bilj. 1148.

jatnije isključivo u glavnom gradu teme) i koje se po potrebi upotrebljavalo i izvan teme.

Ovakva neobična situacija u Dalmaciji nužno je imala prije svega za posljedicu da je lokalna samouprava faktički i dalje postojala, ali samo *via facti*.¹²³ Daljnja je posljedica nužno bila u tome da je središnja vlast u skladu sa svojim interesima koristila državnu imovinu na otocima od Mauna do Vrgade (Vir, Molat, Dugi otok, Ugljan, Pašman) i na kopnu (Diklo na sjeveru, Bibinje - Obrovica na jugu). Središnja je vlast imala sebi u prilog dva važna elementa: vojnu nazočnost detaširanih mornaričkih jedinica kao faktični element prisile i pravni sustav, koji je počevši od Lava Mudroga nekadašnju imovinu gradskih općina proglasio državnom imovinom.

2) U sudskom postupku papa Aleksandar II. preko svoga legata utvrdio je *idoneitet*¹²⁴ Krešimira da obnaša kraljevsku funkciju i povjerio mu vlast »nad onom zemljom«, i to *ex parte sancti Petri*, tj. Krešimir je postao papin vazal, slično kao što se i inače u doba papa reformatora priznavalo i drugim vladarima ona osvajanja i onu vlast, s kojima se papa slagao. Upravo od toga vremena pojavljuje se i titual *rex Croatiae et Dalmatiae*, koju nosi Krešimir. U toj se tituli odražavalo međunarodnopravno priznanje sa strane pape (kao najvišega tadašnjeg međunarodnog čimbenika) da je Krešimir ne samo hrvatski kralj, nego da je on ujedno zakoniti kralj nad dijelom tzv. Bizantske Dalmacije od Krka do Splita. Oboružan takvim međunarodnim priznanjem Krešimir se smatrao ovlaštenim da raspolaže svim onim nekretninama i pravima na području Bizantske Dalmacije koji su bili u neposrednom vlasništvu bizantskog cara. To je pravni temelj Krešimirovih darovanja ne samo Mauna, Dikla i Pašmana nego i svih ostalih njegovih raspoložbi na području Bizantske Dalmacije.

N. Klaić je opetovano istaknula kao glavni i temeljni prigovor autentičnosti Krešimirovih darovnica to što on nije mogao raspolagati nečim što njemu ne pripada. Ali taj prigovor nije utemeljen. On bi imao važnost samo ako se pretpostavi da je Krešimir bio samo hrvatski kralj, ali ako je Krešimir postao intervencijom pape kralj Hrvatske i Dalmacije, onda je taj prigovor

123 O tome smo opetovano i opširno pisali. Umjesto svega vidi Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, *Radovi 7 Instituta za hrvatsku povijest*, 1975, 5-80.

124 Opširnije u L. MARGETIĆ, Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXIV, 1980, 219-238. Drugim riječima, riječ je o tzv. Scheinprozessu, čemu se, usput govoreći, jednom prigodom podvrgnuo i sam papa Aleksandar II.

neprihvatljiv. Iz postojećeg izvornog materijala s dovoljno je sigurnosti utvrđeno da je Krešimir nosio titulu *rex Croatiae et Dalmatiae*, a Korčulanski nam je kodeks sačuvao vijest o tome kako je papa investirao Krešimira za kralja »one zemlje«, tj. Hrvatske i Dalmacije. U takvoj situaciji Krešimir je imao puno pravo da ostvari sve ono što u sebi sadrži ta titula, tj. ne samo da ostvari vlast nad dalmatinskim gradovima, već i da kao sljednik Bizanta raspoláže svim državnim imanjima i pravima.

Lujo Margetić: SUL CARTULARIO DEL MONASTERO DI S. GRISOGONO IN ZARA

Riassunto

Dopo l'analisi di alcuni problemi concentrati il purtroppo sparito Cartulario del monastero do S. Grisogono in Zara, l'autore arriva alle seguenti conclusioni:

1. Il Cartulario non è stato scritto (come sostengono vari autori) dal notaio Biagio e neppure è stato compilato nel 1223. L'analisi ha dimostrato che esso è stato scritto verso la fine del secolo XII (o principio del secolo XIII) da un notaio anonimo.

2. L'analisi di alcuni documenti del Cartulario, specialmente quello di Zovina e fratelli (CD I, 126) e Radovano (CD I, 115) dimostra che il contenuto basilare, come pure i nomi e le funzioni elencati nel testo sono degni di fede, perché si basano sugli antichissimi annali del detto monastero. Lo stesso vale per le donazioni dei possesi in Diclo (CD I, 105) e sull'isola di Maone (CD I, 112) fatte dal re croato Cressimiro.

3. L'obiezione principale sull'autenticità materiale dei documenti avanzata dalla N. Klaić (cioè che il re croato non era autorizzato a fare donazione dei possedimenti del comune di Zara perché parte del territorio di un altro stato, di Bisanzio) non regge. Il papa aveva conferito al re Cressimiro il titolo di *rex Croatiae et Dalmatiae* riconoscendo così l'incorporazione della Dalmazia bizantina nella Croazia. Cressimiro con le sue donazioni metteva in atto la sua sovranità sulla Dalmazia, disponendo dei beni dello stato bizantino che si trovavano sul territorio delle città bizantine, dove la proprietà comunale, con la soppressione dell'autogoverno comunale da parte di Leone il Saggio era passata nelle mani del governo centrale.

*Lujo Margetić: ON THE REGISTER OF THE MONASTERY
OF S. GRISOGONO IN ZADAR*

Summary

After analysing some problems concerning the unfortunately disappeared register of the monastery of S. Grisogono in Zadar, the author arrives to following results:

1. The register was not - as it is often sustained in literature - written by the notary Blasius nor the time of its composition is to be put about AD 1223. The Register was composed at the end of 12. resp. at the beginning of the 13th century.

2. The analysis of some documents of the Register e.g. the donations of Zovinna and his brothers (CD I, 126) and Radovan (CD I, 115) has shown that the basic contents and the witnesses' names and functions are reliable, because based on the old monastic annals. The same assertion is valid also for king Krešimir's donations concerning Dicio (CD I, 105) and the island of Maon (CD I, 112).

3. The main objection to the material unauthenticity of these documents, proposed by N. Klaić (i.e. that Croatian king was not authorized to make donations concerning property of the community of Zadar because it laid on the territory of the Byzantine Empire) is unacceptable. The pope has recognized to king Krešimir the title *rex Croatiae et Dalmatiae* and by means of this title he recognized unification of both parts of the kingdom. So Krešimir through his donations of possessions on the territory of Byzantine Dalmatia exercised his legal authority to dispose of the Byzantine state property existing in the districts of Dalmatian cities, which by means of the Leo the Wise decision to abolish the local self-government has become state property.

